

СОЦІАЛЬНІСТЬ ТА АУТОПОЙЕЗИС ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Рівень, на якому здійснюються дослідження проблематики правової сфери України, на сьогодні не здатний забезпечити необхідну конкретність теоретичних міркувань про право, адже сучасна юриспруденція вийшла на нові рівні осягнення права та держави. Проте тенденції правового розвитку свідчать про посилення у сучасному праві саме ціннісної складової, що дає підстави правникам визначати його як нормативно-ціннісну систему. Осягнення сучасним правознавством плюралістичної природи права, розмаїтості правового буття також акцентує значущість його ціннісного підґрунтя. Це, безперечно, актуалізує дослідження як аксіології права у цілому, так і його окремих складових.

Якраз у останньому аспекті значним теоретико-емпіричним потенціалом володіє вивчення ціннісної природи правового порядку — правового феномена, який займає «вищі шаблі» у системі правових категорій юриспруденції. При цьому очевидно, що розгортання досліджень цінності правового порядку мають базуватися на тих основоположних характеристиках правового порядку, які забезпечують, по-перше, його роль в контексті функціонування соціальної та, зокрема, правової системи, по-друге, його структурні параметри, що визначаються особливостями правового порядку як феномена, що має свої онтологічні та гносеологічні межі.

У цьому контексті при дослідженні ціннісного виміру правового порядку принципове значення мають розробки не лише тих науковців, які присвятили свої дослідження правовому порядку, — В. М. Артємова, В. В. Борисова, М. М. Вошленка, О. В. Воробйової, І. О. Ісаєва, С. В. Клевцова, І. А. Краснова, В. М. Казакова, А. Ф. Крижановського, В. В. Лазарева, К. В. Макарова, П. С. Назарова, М. І. Превезінцева, Б. В. Саванелі, О. П. Сауляка, А. В. Юдіна, Л. С. Явича та ін., але й теоретиків та філософів права, що зробили значний внесок у розвиток аксіологічної проблематики, таких як М. М. Алексєєв, С. С. Алексєєв, А. М. Бабенко, О. О. Бандура, В. А. Бачинін, В. В. Дудченко, С. І. Максимов, О. А. Музика, В. С. Нерсєсянц, Ю. М. Оборотов, А. І. Овчинніков, І. В. Петирло, А. В. Поляков, П. М. Рабінович, І. Л. Честнов та ін. Значний інтерес у розрізі досліджуваної проблематики представляють також розробки класиків філософської та загальнотеоретичної юриспруденції: І. О. Ільїна, Б. А. Кістяковського, М. М. Коркунова, П. І. Новгородцева, Л. І. Петражицького, Є. М. Трубецького та ін.

Але незважаючи на розвиненість та розгалуженість загальнотеоретичної юриспруденції в контексті дослідження інституційних та концептуальних засад правового порядку, а також ціннісного виміру правових явищ, у жодному з досліджень наведених авторів окремо не досліджувалася проблематика аксіо-

логії правового порядку, а отже не ставилися питання про соціетальність та аутопойезис правового порядку.

Дійсно, визначення цінності права, а отже цінності окремих правових явищ, слід починати з якісних його характеристик. Таким шляхом свого часу йшов С. С. Алексеев, коли, розкриваючи цінність права, виводив її через основні риси права: нормативність, інституціональність, процесуальність, системність, владну забезпеченість [1, 223].

У цьому контексті важливо звернутися до проблеми виділення таких рис правового порядку, які не просто характеризують його як явище (тобто виступають властивостями), а визначають його змістовну наповненість, виражають логіку розвитку та специфіку дії. Однак проблема полягає у визначенні методологічних меж та принципів такого аналізу.

На нашу думку, саме в цьому контексті слід звернутися до параметричної теорії систем, методологічна програма якої дозволяє виявляти системні параметри, що є інваріативними як з точки зору структурного буття системи, так і з точки зору відношень, у які така система вступає.

У той же час необхідно підкреслити, що використання системного підходу до аналізу параметрів правового порядку вимагає чіткої визначеності у контексті співвідношення понять «система», «порядок» та «впорядкованість». Дійсно, незважаючи на удавану схожість та навіть синонімічність, неможливо сказати, що система завжди є деяким порядком, а впорядкованість завжди передбачає порядок. Саме тому правова система та правовий порядок є різними за своїми характеристиками явищами, що, хоча й перебувають в одній площині, але завжди існують як самостійні правові феномени.

Використання параметричної інтерпретації характеристик правового порядку як системи виводить на використання такого різновиду загальної теорії систем, як параметрична загальна теорія систем. У своїй основі параметрична загальна теорія систем має декілька принципів: 1) будь-який об'єкт можна розглядати як систему; 2) система є там, де між певними речами, що мають характерні ознаки, відбуваються певні відносини; 3) кожна система має свій «концепт» — головну ідею, що дозволяє системі функціонувати як єдине ціле; 4) система має параметри — конкретні характеристики, які відрізняють одні системи від інших, демонструють властивості того чи іншого системного відношення [2, 15–16].

З точки зору системного підходу існує два найбільш загальних визначення системи, які є комплементарними, тобто доповнюють один одного. Однак обидві інтерпретації системи перебувають в рамках трьох категорій: речей, властивостей та відношень, які існують в розрізі визначеного, невизначеного та довільного. Перша інтерпретація системи звучить таким чином: «Будь-який об'єкт є системою, якщо в цьому об'єкті реалізується деяке відношення, що має визначені властивості». Друга інтерпретація системи, що є комплементарною та додатковою по відношенню до першої, звучить так: «Будь-який об'єкт є системою, якщо в цьому об'єкті реалізуються деякі властивості, що знаходяться у наперед заданому відношенні». Подвійність можливості інтерпретації систем

визначається існуванням принципу додатковості, сформованого Нільсом Бором, і називається принципом додатковості подвійних системних описів. Цей принцип є наріжним каменем структурної онтології, що розвивається, зокрема, в рамках теорії систем.

З точки зору аналізу правового порядку слід звернути увагу на те, що друга інтерпретація системи є ближчою до розуміння порядку, аніж перша. Якщо у випадку першої інтерпретації системи ми формуємо визначення, спираючись на деяке довільне відношення, то у другому — на властивість. При цьому властивості є системними дескрипторами, визначальну роль серед яких відіграє концепт системи [3, 38]. Порядок є, таким чином, концептом системи, що задається її структурою. Впорядкованість — це завжди структурованість, тобто виокремленість елементів, аспектів, частин, властивостей системи в процесі її функціонування.

У цьому зв'язку показовим є той факт, що правовий порядок є такою системою, в якій розташування елементів задається структурою іншої системи більш високого рівня, у нашому випадку — правовою системою. Правова система ж є реляційним субстратом права як системного утворення. Детермінованість правового порядку правовою системою та нетотожність цих явищ є важливим принципом пізнання цінності правового порядку, оскільки вона виявляє себе якраз в контексті актуалізації реляційного субстрату правової системи.

Отже, правовий порядок є такою специфічною системою, яка завжди існує в рамках правової системи, але одночасно таким її елементом, який безпосереднім чином виходить на соціальну систему як комплексне інтегральне ціле, в якому одночасно існують та взаємодіють усі типи соціальних інститутів та механізмів. Соціальність, таким чином, є значущим системним параметром правового порядку.

Соціальність правового порядку полягає в його детермінації такими соціальними системами, як правова система, політична система, економічна система та моральна система. Незважаючи на те, що кожна із цих систем має принципову можливість побудови власного порядку (у цьому зв'язку зазвичай мова йде про економічний та політичний порядок), правовий порядок у значному сенсі є саме тим полем дискурсу, в якому взаємодіють усі інші соціальні системи.

О. П. Сауляк у цьому контексті зазначає, що проблема детермінації правового порядку є тим складнішою, що більше зв'язків дослідник виявляє в процесі осягнення його природи. Правовий порядок існує в об'ємному просторі соціальних систем, які відносяться до числа відкритих, складно організованих, здатних обмінюватися з навколишнім середовищем енергією та інформацією. При цьому принципові основи процесу функціонування таких систем не піддаються опису за допомогою жорстко заданих формул [4, 37].

Однак у такому випадку, що нам може дати звернення до поняття соціальної системи, якщо збільшення детермінант ускладнює розуміння правового порядку? Якщо встановлення системних зв'язків правового порядку веде до ентропії знання про нього, то осягнення правового порядку має відбуватися

у «чотирьох стінах» права — до такого висновку можна дійти, якщо спиратися на специфічне розуміння синергії правового порядку О. П. Сауляком.

На нашу думку, у контексті виявлення соціетальності правового порядку слід розглядати ті підходи, які представляють суспільство як соціальну систему, в якій на основі комунікативних зв'язків функціонують усі інші соціальні системи. Зокрема, саме таке бачення суспільства запропонував свого часу Н. Луман [5, 83]. Методологічно трактовка соціальної системи Н. Лумана полягає у розрізненні форми системи та середовища, в якому вона існує. Однак це не означає, що простого виявлення структури соціальної системи за допомогою логічного аналізу буде достатньо для того, щоб виявити функціональні зв'язки тих порядків, які в ній існують. Н. Луман пропонує спочатку виявити особливості соціальної системи, а потім, знаходячись уже на структурному рівні, продемонструвати специфіку кожної окремої соціальної системи.

Виходячи з цього методологічна програма аналізу соціальної системи, за Н. Луманом, складається з трьох етапів, які одночасно є рівнями аналізу суспільства:

- 1) загальна теорія систем, а в ній — загальна теорія аутопойезійних систем;
- 2) теорія соціальних систем;
- 3) теорія системи суспільства як особливого роду соціальних систем (де відбувається аналіз різних систем: правової, економічної та політичної).

Слід підкреслити, що для правового порядку, як компонента соціальної системи, дієвого елемента системи правової, характерні ті виміри аутопойезису, які Н. Луман пропонує розглядати на рівні соціальної системи в цілому. Основою для аутопойезису є комунікації.

З точки зору аналізу соціетальності правового порядку нас, перш за все, має цікавити третій рівень аналізу соціальних систем, на якому розкривається специфіка кожної окремої його системи. Н. Луман вважає, що в основу будь-якої соціальної системи покладений парадокс: одна соціальна система, існуючи поряд з іншими, одночасно включає їх у свої поле. При цьому критерій виділення окремих соціальних систем у соціолога простий: «Соціальна система є тоді, коли вона конструює сенс» [5, 50].

Отже, соціетальність правового порядку виявляє себе насамперед у тому, що він є сенсом правового впливу, тобто дієвим ядром правової системи як компонента соціальної системи. У цьому контексті специфічністю правового порядку буде те, що він, диференціюючи правове поле від його оточення, тобто не-правового поля, функціонує як комплексна соціальна структура, в якій переплітаються дії, сенси та інститути. З цієї точки зору складно поділяти песимізм О. П. Сауляка щодо неможливості розкриття соціетальності як системного параметра правового порядку, оскільки зростання детермінацій є не процесом ентропії, але процесом суспільної експлікації правового порядку в контексті множинності соціальних систем.

Утім, слід підкреслити, що множинність вимірів соціетальності правового порядку виводить на розкриття субпараметрів, що визначають особливість правового порядку саме в його соціетальному контексті. Власне, ключовим

субпараметром соціетальності є аутопойезис, який розглядається як процес та принцип самовідтворення та саморозгортання соціальної системи.

Теорія аутопойезису соціальних систем, розроблена знову ж таки Н. Луманом, пропонує розглядати п'ять ключових постулатів цього процесу. Спробуємо проаналізувати їх та здійснити аутопойезисний аналіз правового порядку.

1. Аутопойезисна система створює базові елементи, які, за своєю природою, створюють систему. На перший погляд — це парадоксальне судження (як система може відтворювати ті елементи, з яких вона вже складається?). Однак розкриття цього принципу полягає в аналізі соціальної системи як такої [6, 201–202]. Наприклад, при аналізі правового порядку як деякої системи, можна виходити з його нормативного, реляційного та комунікативного розуміння, тобто виводити в центр правового порядку правову норму, правові відношення чи правові комунікації. Важко сперечатися з тим, що, скажімо, правова норма є мірилом нормативності правового порядку — це очевидно. Однак важко сказати, що таке нормативність правового порядку сама по собі. Отже значення нормативності правового порядку можливе лише за існування критерію її осягнення, у даному випадку — норми. Складно уявити сучасний правовий порядок без правової норми, але сама правова норма без правового порядку перетворюється на абстрактне правило. Таким чином, нормативний, реляційний та комунікативний аспекти правового порядку потребують постійного самовідтворення відповідно норм, відносин та комунікацій.

2. Аутопойезисні системи є самоорганізованими у двох сенсах: вони організують власні кордони та власні внутрішні структури. Зовнішні кордони системи, як було окреслено вище, виражають через співвідношення системи та середовища. Наприклад, зовнішні кордони правового порядку проходять, насамперед, у трьох основних вимірах. По-перше, це межа приватного життя, де регулятивний вплив права має опосередкований характер, а правовий порядок як такий відсутній. При цьому особливість такого кордону правового порядку визначається, насамперед, межами свободи індивіда та соціальних груп. По-друге, це межа громадянського суспільства, яке, також будучи аутопойезисною системою, має власні кордони та внутрішні структури, однак вплив правового порядку на порядок, встановлений у громадянському суспільстві, є таким, що визначається як частка цілого. При цьому в громадянському суспільстві існують і інші порядки. Нарешті, по-третє, правовий порядок має кордони, встановлені просторовими межами дії права, яке є ціннісно-нормативною основою для цього правового порядку. Існування правового порядку поза межами дії права є неможливим, у зв'язку з чим межею правового порядку є межа правової системи. Тут варто підкреслити, що саме внутрішня структурованість правового порядку визначає, що входить в його систему, а що є середовищем, фоном його існування.

3. У межах власних кордонів аутопойезисна система організує власні структури. Ця ознака правового порядку як аутопойезисної системи є найбільш наглядною, оскільки виходить з визнання того, що у праві обов'язково існують деякі структуруючі елементи. При цьому якщо таким елементом назвати

норму, то структура правового порядку постає у відповідності до структури системи права і тоді мова йде про цивільний правопорядок (саме правопорядок, тобто порядок у самому праві), адміністративний правопорядок, публічний правопорядок тощо. Якщо структуруючим елементом обрати правовідносини, то тоді слід говорити про структурну детермінованість правового порядку в договірному правопорядку, управлінському правопорядку, фінансовому правопорядку, економічному правопорядку тощо. Нарешті, якщо поставити в центр структури комунікації, то очевидно, що правовий порядок постає не як інституціональна система (як у перших двох випадках), але як просторова система організації практик. У цьому контексті мова може йти, перш за все, про різні типи дискурсів у структурі правового порядку: правотворчий дискурс правового порядку, правореалізаційний дискурс правового порядку, правозастосовний дискурс правового порядку тощо. До речі, саме поліструктурність правового порядку визначає множинність іпостасей його існування та визначає його специфіку саме як особливої соціальної системи. Мова йде про те, що унікальність тих структур, що перебувають в контексті правової системи, полягає в множинності структуруючих компонентів, що радикальним чином відрізняє її від інших соціальних систем. Наприклад, в економічній системі єдиним структуруючим елементом виступають гроші, а якщо в центр структури вивести, скажімо, товарообмін, то уся економіка виглядала би абсолютно інакше: не було б банків, ринок мав би інші інституційні та функціональні особливості тощо [7, 230].

4. Аутопойезисні системи мають спрямований характер. Найбільш яскраво спрямованість аутопойезисних систем можна продемонструвати на прикладі системи права, особливо в кельзенівській її інтерпретації: право складається з законів, які відсилають до інших законів, що вказують на те, яким чином вони мають прийматися, виконуватися, тлумачитися тощо. Однак у випадку з правовим порядком усе не так однозначно та вимагає детального пояснення. По-перше, структурні особливості правового порядку виражаються в самоорганізованості правових практик. Це означає, що правовий порядок задля свого існування та успішного функціонування звертається до тих практик, які існують в його внутрішній структурі: правозахисні та правоохоронні практики, судові та інші правовідновні практики і т.д. По-друге, правовий порядок у меншій мірі, аніж система права, спрямований сам до себе, тобто виступає набагато більш відкритою системою. Причина очевидна: коло суб'єктів дискурсу правового порядку є на порядок більш широким, ніж дискурсу системи права. Звертання до дій та інтеракцій суб'єктів правового порядку визначає вже не структуру, а функції тих чи інших інститутів правового порядку. Отже, суб'єкти правового порядку взаємодіють в єдиному дискурсі.

5. Аутопойезисна система — замкнена система. До цієї ознаки аутопойезисних систем треба ставитися з обережністю, оскільки замкненість — відносний параметр. Крім того, в концепції Н. Лумана замкненість виступає здебільшого характеристикою внутрішньої організації, а не зовнішніх актів системи [8, 58–60]. Замкненість тут означає, що правовий порядок є такою системою, яка,

подібно до моделі політичної системи Д. Алмонда, має вхідні атрибути, процеси та вихідний результат. При цьому сам механізм правового порядку може бути імпліцитним, тобто не мати явного буття, але його дія помітна завжди.

Висновки. Таким чином, очевидно, що правовий порядок, будучи дієвим компонентом правової системи, є аутопойезисною системою. Показово, що саме така характеристика правового порядку не зустрічається у сучасній науковій літературі, незважаючи на досить широкий спектр тих вихідних логічних підстав та дослідницьких передумов, які можуть вивести на саме такий аналіз правового порядку.

Характеристика правового порядку як аутопойезисної системи дозволяє більш послідовно реалізувати синергетичні та аксіологічні сюжети у сучасній правовій теорії, розкрити нові концептуальні грані та практичні виміри правового порядку та продемонструвати роль правового порядку в контексті правової системи та дії права.

Література

1. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1971. — 223 с.
2. Пофнас А. Ю. Системний підхід до аналізу гносеологічних проблем : авторсф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.09.09 / А. Ю. Пофнас. — О., 1999. — 42 с.
3. Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев : учеб. пособие / Авенир Уёмов, Ирина Сараева, Арнольд Пофнас ; под общ. ред. А. И. Уёмова. — Варшава : Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2001. — 276 с.
4. Сауляк О. П. Сущность правопорядка: теоретико-методологическое исследование : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / О. П. Сауляк. — М., 2011. — 376 с.
5. Луман Н. Общество как социальная система : пер. с нем. / Н. Луман. — М. : Logos, 2004. — 232 с.
6. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества // Социология социология, антропология, метафизика. — М. : Прогресс, 1991. — Вып. 1 : Общество и сферы смысла. — С. 194–218.
7. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. — 5-е изд. — М. : Питер, 2002. — 688 с.
8. Антоновский А. Ю. О смысле самоописания в работе Н. Лумана «Общество общества» // Эпистемология и философия науки. — 2005. — № 2. — С. 58–60.

Анотація

Арабаджи Н. Б. Соціетальність та аутопойезис правового порядку: методологічні аспекти. — Стаття.

У статті з позицій системного підходу та теорії аутопойезису соціальних систем Н. Лумана проаналізовано таку характеристику правового порядку, як соціетальність. Визначено, що, будучи елементом правової системи, правовий порядок є полем дискурсу усіх інших соціальних систем. Продемонстровано особливості правового порядку як аутопойезисної системи.

Ключові слова: соціальна система, правова система, правовий порядок, соціетальність правового порядку, аутопойезис правового порядку.

Аннотация

Арабаджи Н. Б. Социетальность и аутопойезис правового порядка: методологические аспекты. — Статья.

В статье с позиций системного подхода и теории аутопойезиса социальных систем Н. Лумана проанализирована такая характеристика правового порядка, как социетальность. Определено,

что, будучи компонентом правовой системы, правовой порядок выступает полем дискурса всех иных социальных систем. Продемонстрированы особенности правового порядка как аутопойезисной системы.

Ключевые слова: социальная система, правовая система, правовой порядок, социальности, правового порядка, аутопойезис правового порядка.

Summary

Arabadjy N. B. Societality and Autopoiesis of Legal Order: Methodological Aspects. Article.

The article deals with system analysis of legal order societality within the N. Luman autopoiesis of social systems theory. It is grounded that legal order as a component of legal system is a field of a discourse of all other social systems. The specifics of legal order as a autopoiesis system are demonstrated.

Keywords: social system, legal system, legal order, societality of legal order, autopoiesis of legal order.